

ALİ ŞİR NEVÂYÎ
DİVANLARININ DİBACELERİ
(GİRİŞ-METİN-AKTARMA-
DİZİN-TİPKIBASIM)

Hülya Uzuntaş*

9 Şubat 1441'de Herat'ta doğan Ali Şir Nevâyî "Klasik Çağatay edebiyatının, Osmanlı edebiyatı sahasında da tesirleri devam etmiş en büyük şairi"dir (Kut, 1989: 449b). Çağatay Türkçesinin kurucusu olarak kabul edilen (Köktekin, 2002: 117) Nevâyî'nin kaleme aldığı şiirler Farsça ve Türkçe divanlarında bir araya getirilmiştir.

Ali Şir Nevâyî; divanlarına dili, üslubu, şiirlerinin muhtevası vb. hakkında bilgiler ihtiva eden dibaceler yazmıştır. Nevâyî divanlarının mevcut dibaceleri içerisinde divanlarının nüshalarında en yaygın kullanılanının *Bedâyi'ü'l-Bidâye* (= BB) divanının dibacesi olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra dört divandan müteşekkil bir külliyyat olan *Hazâyinü'l-Ma'anî*'nin (= HM) de BB gibi ayrı bir dibacesi vardır. Şair ve şiirlerinin farklı hususiyetleri (muhteva, tür vb.) hakkında birincil kaynak olarak başvurulabilecek bu iki dibacenin tam metinlerinin yayımlanması Nevâyî'yi ve onun şiirlerini daha iyi anlayabilmek için son derece elzemdir. Nitekim bu hususta kapsamlı bir çalışma Saidbek Boltabayev tarafından 2021 yılı içerisinde hazırlanmıştır. Boltabayev'in BB ve HM dibacelerinin farklı nüshalardaki metinlerinin karşılaştırmalı yayınına ihtiva eden eserin ilk basımı 2022 yılının ilk ayında Akçağ Yayınları tarafından yapılmıştır.

Eserin ön kapak sayfasında "Nevâyî divanlarının nüshalarında en yaygın

bulunan" BB dibacesinin 4b sayfasının tıpkıbasımı, arka kapak sayfasında da eserin kısa bir özeti yer almaktadır.

Eserin iç kapak sayfasından (s. 3) sonra 2021 yılı itibarı ile 580. doğum yıl dönümü kutlanan Ali Şir Nevâyî'nin anısına ithaf edilen eserin "ithaf sayfası"¹ (s. 4) gelir. Hazırlık aşaması 2021 yılı içinde tamamlanan eserin ana başlık ve alt başlıklarının listelendiği "İçindeki" (s. 5) listesinden sonra Nevâyî'nin divanları, divanları için hazırladığı dibacelerin muhtevası, bu dibacelerin incelenmesinin Nevâyî'yi ve eserlerini anlamaya katkıları, "Ekler" başlığı altında verilen dibace tıpkıbasımları ile birlikte dört bölümden oluşan eserin muhtevası hakkında bilginin verildiği "Ön Söz" (s. 7-8) yer alır. "Kısaltmalar ve İşaretler" (s. 9) başlığı altında ise eserde kullanılan kısaltma ve işaretler listelenmiştir.

Eserin birinci bölümü olan "Giriş" (s. 11-43) bölümünde Nevâyî'nin Türkçe divanları, yani kendisi daha hayatta iken sevenleri tarafından tertip edilen ilk divanları (*İlk Divan* ve *Akkoyunlu Divanı*, ilk ve son sayfa görselleri ile birlikte) ile bizzat kendisi tarafından hazırlanan BB adlı ilk divanı, *Nevâdirü'n-Nihâye* (= NN) adlı ikinci divanı, BB ve NN adlı iki divanından da seçtiği şiirlere yenilerini de ekleyerek hazırladığı *Ġarâ'ibü's-Şıgar* (= GS), *Nevâdirü's-Şebâb* (= NŞ), *Bedâyi'ü'l-Vasat* (= BV), *Fevâyi'dü'l-Kiber* (= FK) adlı dört divandan müteşekkil HM adlı külliyyatın nüshaları, muhtevaları, üzerlerinde yapılan çalışmalar, Nevâyî'nin divanları için yazdığı dibaceler ve bunların muhtevaları hakkında genel bilgi verildikten sonra BB ve HM dibaceleri, mevcut nüshaları ve

* Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1 Yazarın Nevâyî divanlarının dibaceleri ile ilgili çalışmasını Nevâyî'nin 580. doğum yıl dönümünde tamamlaması ve bu tesadüf de eserini çalışma konusunun esas sahibine ithaf ederek taçlandırması ayrıca dikkate değer bir hoşluktur.

üzerlerinde yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilerek eserin “Giriş” bölümü tamamlanmıştır.

Yazar bizzat Nevâyî tarafından tertip edilen ilk divanı BB'nin dibacesinin “kı-saca fesahat adıyla bilinirken daha sonra *Huṭbe-i Devāvîn* adıyla bazı *Külliyât-ı Devāvîn* (*Hazâyinü'l-Ma'anî*) nüshalarının başına da yazıldığı” (s. 33) belirterek birtakım HM nüshalarında BB dibacesinin kullanıldığına dikkat çeker. Bu çalışma ile HM nüshaları üzerine yapılan çalışmalarda BB dibacesinin mi yoksa HM için kaleme alınan dibacenin mi kullanıldığı hususuna da ışık tutulmuştur.

Yazar, “Türk edebiyatında yazılmış ilk divan dibacesi” (s. 33) olan BB dibacesinde Nevâyî'nin kendi divanının o zamana dek yazılan diğer divanlardan farkını ve divan tertip ilkelerini kısaca şu şekilde listelemiştir:

“1) *Divan tertip ederken yirmi sekiz harfe değil, yazıda mevcut olan otuz iki harfin tamamına yazılan gazellerin mevcut olması, پ, ج, ز, ل harflerine yazılan gazellerin de bulunması.*

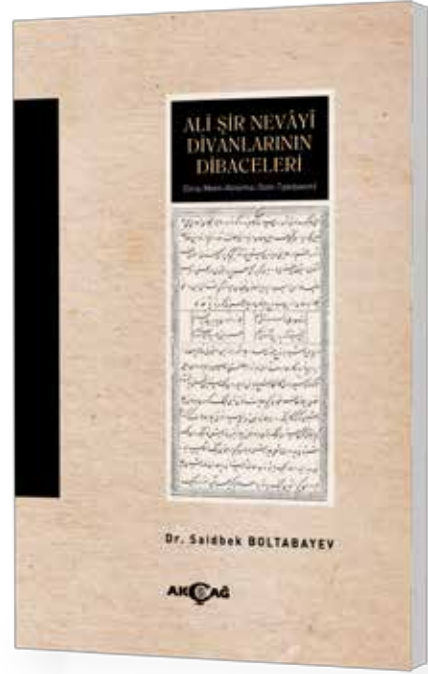
2) *Gazellerin konu ve üslup bakımından doğru sıralanması.*

3) *Aşk, beden ve yüz güzelliği gibi konularda yazılmış şiirlerin dışında hamd, naat, tavsiye ve nasihat içerikli şiirlerin de yer alması.*

4) *Matla beytinde ifade edilenlerin mak-taya kadar bağlantısını, uygunluğunu koruyarak şekil ve anlam bakımından tedrici beyitlerin sıralanması.*

5) *Edebiyatın bütün şiir türlerini barındırması.”* (s. 34)

HM külliyyatının mensur olarak kaleme alınan dibacesinde secili ifadelerin yanı sıra rubailer de kullanılarak ifadenin zenginleştirildiğini (s. 38) aktaran yazar, HM külliyyatının ilk divanı olan

GS'nin Taşkent ve Pekin'deki neşriyatlarında HM dibacesi ile başlanırken Türkiye'de Günay Kut tarafından yapılan neşrinin BB'nin dibacesi ile başladığına dikkat çeker (s. 38).

Yazar özellikle HM dibacesinde açıkça belirtilen şu hususa da dikkat çekerek bugüne değin pek çok neşriyatta farklı şekilde anlaşılan bir konuya Nevâyî'nin diliyle açıklık kazandırmıştır:

HM dibacesinde “*hem tabiatın hem de insan hayatının dört mevsiminin karşılığında dört divan hazırlanarak her birine uygun ad seçilmiş, 7-8 yaştan 20 yaşa kadarki ömür mevsiminin baharı olan çocukluk zamanının methinin GS'de, 20-35 yaş aralığındaki ömrün yaz mevsimi olan gençlik zamanının vafsinin NŞ'de, 35-45 yaş aralığındaki ömrün güz mevsimi olan orta yaşlılığın tarifinin BV'de, 45-60 yaş aralığındaki ömrün kış mevsiminin du-asının FK'de yerine getirildiğini*” açıklamıştır (s. 39). Yani HM dibacesinde verilen bilgiye istinaden Nevâyî bu di-

vanlarında düşünülenin aksine “*şiiirle-rini yazdığı yaş aralığını belirtmemekte, mezkûr divanlarda yer alan şiiirlerinin insanoğlunun ilgili yaş aralıklarındaki dönemlerini konu edindiğini kaydetmek-tedir.*” (s. 39)

Mezkûr husus dibacede şöyle geçer:

“... Tört (20) faşlının muğâbeleside kim tört dīvān vâki' boluptur her kıysığa bir münāsib at der-bāyist edi. Ol sebebdin av- valğı dīvānnı kim tufuliyyet bahārı (21) ğunçasının 'acib gülleri ve şıgar gül-zārı- nın bāğçesinin ğarīb çeçekleri bile ārāste bolup érdi Ğarā'ibü'ş-Şıgar dēyildi. Ve ikkinçi (4b-D) dīvānnı (22) kim yigitlik āşüfteliğ ve şebāb u āliüfteliğ yazısı vu deş- tide yüzlengen nādīr vekāyi' bile pīrāste bolup érdi Nevādirü'ş-Şebāb ataldı. (23) Ve üçünçi dīvānnı kim vasatü'l-hayāt mey-hāneside 'ışk bile şevk peymānesidin yüzlengen bedī' neşāflar keyfiyyetin yazı- lıp érdi Bedāyi'ü'l-Vasaṭ at kıoyuldu. (24) Ve törtünçi dīvānnı kim 'umrnuñ āhırle- ride yüzlengen 'ışk derd ü renci fāyideleri kim cān-süz ah urmağ u cān tapşurmağ- dur kim anda šebt (25) boluptur Fevāyi- dü'l-Kiber lağab bērildi.” (s. 166)

“... Dört mevsimin karşılığında dört divan meydana getirildiğinden her birine uygun ad gerekli idi. Bu sebeple çocukluk baharı gonasının acayip gülleri ve küçüklük gül bahçesinin garip çiçekleri ile süslenen bi- rinci divan Ğarā'ibü'ş-Şıgar (Küçüklüğün Ğariplikleri) olarak isimlendirildi. Ve yigitlik ve aşıklık, gençlik ve mecnunluk yaylası ve ovasında karşılaşılın nadir olaylar ile donatılmış olan ikinci divan Nevādirü'ş-Şebāb (Gençliğin Nadirleri) olarak adlandırıldı. Ve hayat ortası mey- hanesinde aşk ile şevk kadehinden oluşan eşsiz şenliklerin keyfiyetinin yazılmış olduğu üçüncü divana Bedāyi'ü'l-Vasaṭ (Orta Yaşın Bediaları) adı koyuldu. Ve ömrün sonlarında karşılaşılın aşk derdi ve eziyetinin can yakıcı ah çekmek ve can teslim etmek gibi faydalarının yazıya dö-

küldüğü dördüncü divana Fevāyidü'l-Ki- ber (Büyüklüğün Faydaları) adı verildi.” (s. 167)

Eserin “Bedāyi'ü'l-Bidāye Dibacesinin Karşılaştırmalı Metni ve Türkiye Türk- çesine Aktarması” (s. 44-90) başlıklı ikinci bölümünde BB dibacesinin daha Nevāyi hayatta iken istinsah edilen (s. 8) “bir Taşkent, bir Paris, bir Londra ve bir Tahran nüshası” (s. 37) olmak üzere toplam dört nüshası esas alınarak kar- şılaştırmalı metninin transkripsiyonu yapılmış, nüsha farkları da dipnot- larda gösterilerek nüshalar arasında mukayese imkânı sağlanmıştır. Ayrıca bir sayfada transkripsiyonlu metin ve- rilirken müteakip sayfada da Türkiye Türkçesine aktarması verilerek okuyuculara metin ve tercümesine bir arada ulaşma kolaylığı da sağlanmıştır. Karşı- laştırmalı metnin Türkiye Türkçesine aktarımı esnasında, yazarın da belirttiği gibi (s. 8), metnin aslına sadık ka- lındığı görülmektedir. Yazar hazırladığı BB dibacesi metnindeki kelimelerin listesi ile bu kelimelerin metin içindeki anlamlarını da çift sütun olarak hazır- ladığı “Dizin-Sözlük” (s. 91-139) bölü- münde transkripsiyon metninin sayfa numarası/satır numarası şeklinde ver- miştir. Madde başları alfabetik olarak listelenmiş, hangi dilden alıntılандıkları belirtilmiş (**cām** Far. kadeh, vb.), birleşik yapılı madde başlarındaki bir- leşik yapılar gösterilmiştir (**ālem-ārāy** < Ar. ālem + Far. ārāy gibi).

Eserin “Hāzāyinü'l-Ma'anī Dibacesinin Karşılaştırmalı Metni ve Türkiye Türk- çesine Aktarması” (s. 141-177) başlıklı üçüncü bölümünde, Nevāyi'nin dört divandan müteşekkil HM külliyyatının dibacesinin “iki Taşkent, bir İstanbul ve bir Berlin nüshası” (s. 8) olmak üzere toplam dört nüshası esas alınarak kar- şılaştırmalı metninin transkripsiyonu yapılmış, nüsha farkları da, eserin ikinci bölümünde olduğu gibi, dipnot-

larda gösterilerek nüshalar arasında mukayese imkânı sağlanmıştır. Ayrıca transkripsiyonlu metin bir sayfada verilirken müteakip sayfada da Türkiye Türkçesine aktarması verilerek metin ve tercümesine bir arada ulaşma kolaylığı ve karşılaştırma imkânı sağlanmıştır. Türkiye Türkçesine aktarımda ikinci bölümde de olduğu gibi, metnin aslına sadık kalınmıştır. Yazar, hazırladığı HM dibacesi metnindeki kelimelerin listesi ile bu kelimelerin metin içindeki anlamlarını da çift sütun olarak hazırladığı “Dizin-Sözlük” (s. 179-228) bölümünde transkripsiyon metninin sayfa numarası/satır numarası şeklinde vermiştir. Madde başları alfabetik olarak listelenmiş, hangi dilden alıntılandıkları belirtilmiş (**zehre** *Far.* cesaret, vb.), birleşik yapılar gösterilmiştir (**âbādānlıĝ** < *Ar. ābādān*+ *T. +lıĝ* gibi).

Yazar, “Kaynaklar” (s. 229-233) başlığı altında eseri hazırlarken istifa ettiği kaynakların künyelerini yazar soy ismi-ismi (kısaltılmış) şeklinde alfabetik olarak listelemiştir [*Örneđin*; KUT, G. (2003). *Alî Şîr Nevâyî, Ğarâ’ibü’s-Şîĝar, İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*. Ankara: TDK Yayınları (s. 230)].

Son olarak “Ekler” (s. 235-263) başlığı altında BB dibacesinin “Özbekistan Bilimler Akademisi Ali Şîr Nevâyî adlı Edebiyat Müzesi numara 216”daki nüshasının tıpkıbasımı (1b-11a) (s. 236-255) ile HM dibacesinin “Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Birunî adlı Şarkşinaslık Enstitüsü numara 677”deki nüshasının tıpkıbasımı (1b-4b) (s. 257-263) verilmiştir. Tıpkıbasımların oldukça okunaklı olduğu görülmektedir.

Yukarıda her bölümü ayrı ayrı değerlendirilen bu eseri oldukça özenle hazırlayarak başta Nevâyî-şinaslar olmak üzere tüm Türk dili ve edebiyatı sahasının istifadesine sunan yazarı tebrik ediyoruz.

Kaynaklar

Boltabayev, Saidbek, *Ali Şîr Nevâyî Divanlarının Dibaceleri (Giriş-Metin-Aktarma-Dizin-Tıpkıbasım)*, Akçağ Yayınları, Ankara 2022.

Köktekin, Kazım, “Ali Şîr Nevâyî’nin Türkçeciliđi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 19, Erzurum 2002, s. 117-121.

Kut, Günay, “Ali Şîr Nevâyî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 2, 1989, s. 449-453.

